

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

herkomst wordt gekenmerkt door het onvermogen om emoties en driften te leren hanteren, ofwel doordat de ouders daartoe zelf ook niet in staat zijn of doordat de separatie niet of onvoldoende tot stand wordt gebracht ofwel een combinatie van beide. De therapie behelst dan in grote lijnen het separeren, het leren verdragen van frustratie en niet in de laatste plaats het leren symboliseren van deze realiteiten. Of deze onderneming lukt is afhankelijk van zeer vele factoren, waarin de persoon van de therapeut een doorslaggevende rol speelt. Alles bij elkaar is dit een uitdagend boek dat de lezer zal aanzetten tot verder denken, voorbij de platgetreden paden van de *evidence-based* benadering die de huidige psychiatrie kenmerkt.

Een lege plek om te blijven

Bespreking van

Gabriele Junkers (2013). *The empty couch — The taboo of ageing and retirement in psychoanalysis*. Hove/New York: Routledge. ISBN 978 0 415 59862 0, 180 pp., \$ 44,95

IDA LOUNSKY

Gabriele Junkers is psychoanalytica (lid van de Deutsche Psychoanalytische Vereinigung) en gerontologe met dertig jaar ervaring. In het door haar bedachte en geredigeerde *The empty couch* heeft ze artikels bijeengebracht van psychoanalytici uit de hele wereld. Ze wil door vragen stellen en gezamenlijk nadenken een taboe-onderwerp uit de schaduw halen: het ouder worden van de analyticus, het einde van zijn analytische praktijk, ziekte en dood. Hoe reageren psychoanalytici op het vergankelijke karakter van de menselijke conditie? Welke rol kunnen en moeten de psychoanalytische verenigingen en instellingen hierin spelen? In de inleiding beschrijft Junkers onder meer de moeilijkheden die ze

ondervond om een discussieforum over dit onderwerp georganiseerd te krijgen bij internationale congressen.

Het lijkt zeker niet de bedoeling eenvoudige of volledige antwoorden te geven, maar eerder de psychoanalytische verenigingen aan te moedigen om over dit essentiële onderwerp na te denken en het te bespreken. Het thema van het ouder worden en de eindigheid wordt immers beleefd als 'ondenkbaar en onbespreekbaar'. Ik meen dat de schrijvers in deze opzet geslaagd zijn, door de vormgeving met open vragen en hypothesen.

Zoals Antonino Ferro en Giuseppe Civitarese in het voorwoord *Rouw en de lege divan* benadrukken, wordt cyclische temporaliteit van de analyticus bij zijn pensionering lineair: 'Een analyse wordt beëindigd en gevolgd door een volgende, de wachtlijsten met toekomstige analysanten blijven gevuld. En dan plots stopt deze circulaire temporaliteit. De jaren gingen voorbij en we realiseren ons dan dat we in de lineaire tijd beland zijn [...] Het is als wakker worden uit een droom van eeuwige jeugd.'

Het voorwoord wordt gebracht in de vorm van een dialoog. Het lijkt wel een psychoanalytisch-poëtisch-speels gesprek, dat de verschillende fasen in het leven van de analyticus langsgaat. In de kantlijn komen de verschillende aspecten van de beroepsmatige activiteiten aan bod: analyses, psychotherapieën, individuele en groepsopvoeding, opleidingsseminaries, congressen enzovoort.

Allerlei situaties waarin de divan leeg blijft worden aangehaald, maar ook die waarin de stoel van de analyticus, reëel of psychisch, niet bezet is. Zoals de in supervisie situatie, waar de divan wel aanwezig is maar fysiek vrij, de momenten dat de divan psychisch onbezet blijft omdat analyticus of analysant met zijn gedachten elders is of slaperig. Ten slotte wordt het probleem van de overbelaste divan aangehaald: wanneer de analyticus er niet in slaagt voldoende tijd te nemen tussen de sessies, kan dit een uitdrukking betekenen van de angst te verslappen of

ouder te worden, of het ontvluchten van zichzelf of zijn gezin.

Ferro en Civitarese merken op dat psychoanalyse uiteindelijk een soort voortdurende rouwbeleving is: de abstinentie, het niet ageren, de onderbrekingen, de rouw om het einde van een analyse, verdriet om het vertrek van de analysant. Een cruciale vraag wordt aangesneden: waarom is het zo moeilijk voor analytici om met pensioen te gaan? Het voorwoord eindigt op een heel verleidelijke manier met een <lofrede voor de siësta> en de vraag naar de betekenis van de lege divan: zou die misschien niets anders voorstellen dan de dood? In het boek wordt een voorbeeld beschreven van een analyticus die de vrijgekomen tijd van een door de analysant geannuleerde sessie gebruikt om zich eventjes ter ruste te leggen op zijn eigen divan. De schrijver vraagt zich af of dit geen gezonde manier is om het fantasma van de lege divan te verjagen, een plotseling ontstaan <gat> te exorciseren.

Het boek zelf is onderverdeeld in drie delen, telkens voorafgegaan door een inleidende tekst van Gabriele Junkers, waarover vervolgens enkele analytici hun gedachten met ons delen. In het eerste deel komt het ouder worden van de analyticus aan bod. Het tweede deel behandelt de ziekte en het einde van het leven, van de professionele activiteiten, van de carrière. Ten slotte beschrijven de auteurs in het derde deel de plaats en het belang van de instelling voor het bespreekbaar maken van en omgaan met deze onderwerpen die met <einde> te maken hebben.

De vergankelijke lotsbestemming van elk menselijk wezen, dus ook van de analyticus, wordt geduid en aansluitend de wijze waarop hij er zich al dan niet toe verhoudt. De gehanteerde verdedigingsmechanismen betreffen ontkenning en de almachtsfantasie onsterfelijk te zijn; de narcistische kwetsbaarheid waarmee de ouder wordende analyticus geconfronteerd wordt staat centraal in deze bespiegelingen.

De ethische problemen die door de ziekte en het levenseinde van de analyticus ont-

staan, die soms te voorzien zijn, soms niet, worden uitvoerig besproken. Hoe kan men dit op een verantwoorde manier hanteren, zowel van de kant van de analyticus in kwestie als van de kant van de instelling/vereniging waarvan hij deel uitmaakt? In dat verband lijkt me het hoofdstuk over het professionele testament (<een ethische verantwoordelijkheid van de analyticus en van de beroepsgroep>) informatief: het aanstellen van een gemachtigde die het testament zal uitvoeren, wat er precies geschreven moet worden in de tekst, hoe men de analysanten wil inlichten, de maatregelen die men wil treffen voor de analysanten in het geval van een plotselinge ziekte of overlijden, een voorstel van verwijzing naar een collega, enzovoort.

Hier wordt tevens het probleem van alle confidentiële documenten aangesneden: patiëntendossiers, artikels, interne tijdschriften van de vereniging enzovoort: op welke manier kan men het behoud van de vertrouwelijkheid garanderen?

Er is aandacht in het boek voor de rol die oudere analytici spelen binnen psychoanalytische verenigingen. Interessant zijn de hoofdstukken die worden gewijd aan de getuigenissen van analytici van een zekere leeftijd omtrent de manier waarop ze deze periode in hun leven aanvoelen. Zo is er het prachtige relaas door Claudio Laks Eizirik, voormalig voorzitter van de IPA, waarvan de titel luidt: *Afstand doen van een belangrijke rol binnen de psychoanalytische organisaties*. Ook wordt het Psychoanalyst/Patient Assistance Committee besproken: van welke filosofie gaat men uit en werkt dit in de verenigingspraktijk?

Ten slotte wordt in het boek ook het woord gegeven aan de kandidaten: wat hebben zij te vertellen omtrent de psychoanalytische perspectieven en veroudering? En met betrekking tot het steeds hoger worden van de leeftijd waarop men een analytische opleiding begint, wordt de volgende vraag gesteld: zal de leeg gebleven divan tot gevolg hebben dat een instelling steeds minder en minder kandidaten zal hebben?

Bij wijze van besluit kan ik enkel alle psychoanalytici en psychotherapeuten het lezen van dit boek warm aanbevelen, en hen tevens aanmoedigen het te gebruiken als instrument om binnen de betreffende werkgroepen in hun vereniging na te denken over dit onderwerp.

Het genot van de psychoticus

Bespreking van

Abe Geldhof (2014). *De namen van het genot — Lacan over jouissance en psychose*. Leuven/Den Haag: Acco. ISBN 978 90 334 9540 3, 247 pp., € 34,50

JOS DE KROON

Uw recensent verkeert in de voor het waarden van *De namen van het genot* gunstige omstandigheid dat hij het kan toetsen aan de psychiatrische werkelijkheid. Dit boek heeft een hoog abstractieniveau zodat de confrontatie met de klinische praktijk het lezen handen en voeten kan geven. Op een afdeling waar het ‘afval’ van de maatschappij terecht komt, waar de hulpverleners de eeuwige strijd aanbinden met drugsverslaving en drugshandel — hierin geenszins gesteund door de overheid, integendeel — waar *acting-out*-gedrag en agressie in goede banen geleid moeten worden en de symptomen getemperd worden met medicijnen, veel medicijnen, kan hij gebeurtenissen waarnemen die het menselijke op het scherpst van de snede laten zien. Masturbatie midden in de woonkamer, (bijna-)verkrachtingen, moord en brandstichting en nog vele zaken meer uit het psychiatrische inferno. Maar o wee wanneer je als behandelaar een totale controle over deze zaken wil krijgen. Dat leer je overigens wel snel af. Beter is het de symptomen die bij de psychose horen een plaats te geven om de psy-

chotische wereld enigszins te begrijpen, en daarbij kan *De namen van het genot* zeer behulpzaam zijn.

In zijn boek volgt Abe Geldhof de wat ongebruikelijk weg om Lacans opvattingen over de psychose uiteen te zetten door deze te relateren aan het genot (‘jouissance’), een relatief laat concept in het denken van Lacan. Deze laatste bracht het genot in verband met de relatie die het subject onderhoudt met het Ding, die vreemde onbenoembare instantie die het verlangen bij het subject teweegbrengt. Dat Ding — door Lacan gedoopt als *objet petit a* (object kleine a) — moet uit het subject geëxtraheerd worden om het verlangen op gang te brengen (vgl. castratie). Juist de relatie met het Ding speelt in Lacans laatste opvattingen een centrale rol, waarbij zijn eerdere ideeën over de psychose niet worden verworpen maar eerder een aanvullende plaats krijgen toegewezen zodat zij als het ware telescopisch in elkaar grijpen. Abe Geldhof durft het daarbij aan om kritiek te leveren op Jacques-Alain Miller, die geldt als de intellectuele erfgenaam van Lacan. Miller verdeelt de ontwikkeling van de psychoseopvattingen van zijn erflater in zes stadia, die telkens een ‘paradigm shift’ laten zien. Geldhof brengt deze zes stadia terug tot vier, laat de term ‘paradigm shift’ vallen en noemt ze domweg ‘perioden’. In die zin zou je kunnen spreken van een gelaagdheid, waarbij iedere laag niet bestaat zonder de andere. Zo speelt de spiegeling, de verdubbeling die bij de paranoia een belangrijke impact heeft, ook later een centrale rol in Lacans psychoseopvattingen. Ook de verwerping van de Naam-van-de-Vader, die nauw verweven is met Lacans uitwerking van de rol (van het buitengesloten worden) van betekenaars voor het subject, blijft doorklinken in zijn laatste theoretische overwegingen. Om tot een waardering van *De namen van het genot* te komen moet ik mij afvragen of lezers van het *Tijdschrift voor Psychoanalyse* die niet allemaal even goed zijn ingevoerd in het lacaniaanse gedachtegoed in staat zijn de onderhavige tekst te appreciëren.